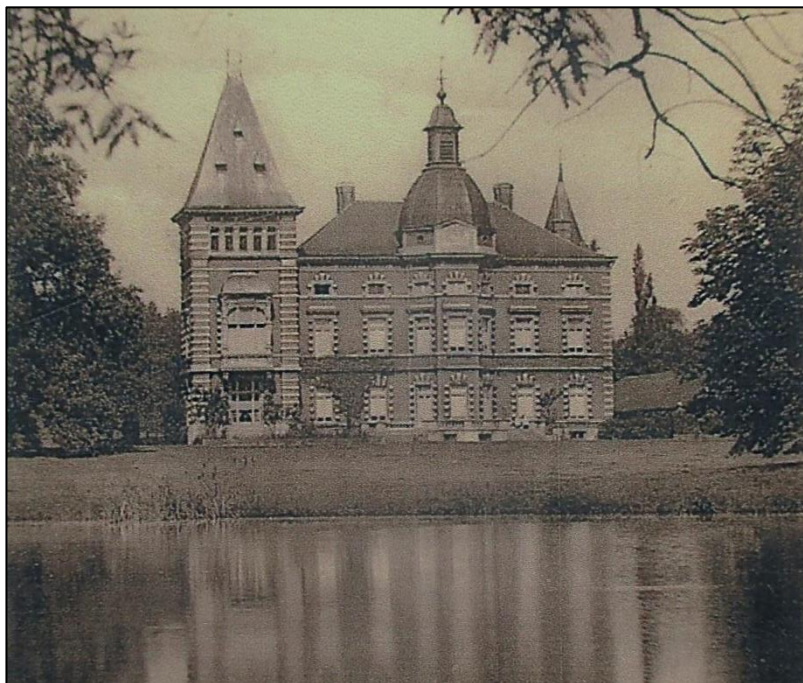

Upstairs, Downstairs: de bewoners van het Hamel, 1856-1910 ¹

De geschiedenis van de familie van Willigen, die het kasteel van het Hamel in Lummen bezit sinds Adèle de Zerezo, echtgenote van Eugène van Willigen, het in 1871 erfde van haar moeder Gerardine Henriette van Henis, is goed gekend².

Dat betekent echter niet dat de bewoningsgeschiedenis van het kasteel gekend is. Het kasteel werd immers niet alleen bewoond door de familieleden van de bezitters. De kasteelheren en hun gezin deden beroep op een hele groep personeelsleden en andere medewerkers, waarvan er een aantal in het kasteel woonden. In deze bijdrage gaan we op zoek naar deze groep mensen, die niet tot de familie van de kasteelbezitters behoorden, maar toch deel uitmaakten van het kasteelhuishouden.

Bevolkingsregisters (foto's van register van 1880 en volgende jaren, naast mekaar zien)

GEHUCHT of dorp, enz. : *Lummen* Wijk of kwartier, voorstad, enz. : *Burggraaf* STRAAT of weg, plaats, enz. :

PERSONEN DIE HET HUISGEZIN UITMAKEN AANWEZIG OF TIJDELIJK AFWEZIG. Opvolgendelijk opschrijven : het hoofd des gezins, zijne vrouw, zijne kinderen volgens ouderdom, de verwanten en andere lieden gewoonlijk met hem levende, de dienstdoenden en inwonende werklieden :			GEBOORTE.	BURGERLIJKE STAND.	BEROEPEN OF STANDEN.	INTREDE.	
N ^o	FAMILIENAAM VOLGETT. BEWAARD VOOR IEDERS PERZON. (Het verwantschap met het hoofd des gezins aanduiden.)	VOORNAMEN VOLGETT. GESCHREVEN. (Het geslacht aanduiden wanneer de voornamen het niet klaarlijk aanwijzen.)	(De plaats aanduiden, daarna de dagteekening.)	(Zich onthouden de ongehuwde staat aan te wijzen. De dagteekening der veranderingen van den burgerlijken stand aanduiden, plaats gehad hebbende door huwelijk, echtscheiding of weduwschap, door wetting, herkenning of aanneming.)	(Het bijzonderste beroep of stand ten eerste aanwijzen. Het slach van koophandel, nijverheid, stiel of ambt klaarlijk uitdrukken en aanduiden of men meester of werkmans is.)	VOORGAANDE	DAGTEEKENING
						VERBLIJF OF GEBOORTE.	DER INSCHRIJVING. (Verklaring van intrede in de personeel, of geboorte.)
1	<i>Van Willigen</i>	<i>Eugène</i>	<i>Schuelen</i>	<i>man W. 2</i>	<i>senateur</i>	<i>Schuelen</i>	
2	<i>Zerezo</i>	<i>Adèle</i>	<i>Lummen 8 September 1825</i>	<i>vrouw W. 1 Vauve</i>			

De bron die we voor dit onderzoek gebruiken zijn de bevolkingsregisters van Lummen. In deze registers, die aangelegd werden vanaf 1846, wordt huis per

¹ De bronnen voor dit onderzoek, de bevolkingsregisters van Lummen voor de jaren 1867-1910 worden bewaard in het gemeentelijk archief van Lummen.

² Het is 18 jaar geleden dat ik het geluk had om samen met wijlen mijn vriend André de Moffarts de bezitsgeschiedenis van kasteel het Hamel uit te zoeken: A. de Moffarts en R. Nijssen, Kasteel het Hamel in Lummen, Lummen, 2003, 34 p. Uit 2012 dateert de studie van S. Zeischka, Burgerij op de buiten. De familie van Willigen en het West-Limburgse platteland, Lummen, 2012, 218 p.

huis ingeschreven wie er woont. Op het moment dat een nieuw bevolkingsregister opgemaakt wordt, worden de namen van de bewoners van een huis in een vaste volgorde ingeschreven: eerst de naam van het *gezinshoofd*, dan de naam van diens echtgenote, vervolgens de kinderen van dat koppel, andere verwanten die in hetzelfde huis wonen en tot slot de mensen die niet verwant zijn met het gezinshoofd en toch onder hetzelfde dak wonen. Die laatste categorie bestaat meestal uit mensen die voor het gezinshoofd of zijn familie werken, en die bij hem *kost en inwoont* genieten.

Het bevolkingsregister bevat kolommen waarin van iedere vermelde persoon de naam en voornaam, de plaats en datum van geboorte, de burgerlijke staat, het beroep, de vorige verblijfplaats, de datum van aankomst in de gemeente, een eventuele tweede verblijfplaats – voor de bezitters van een kasteel was dat nogal eens Brussel of Luik – en de datum van vertrek uit de gemeente en de nieuwe verblijfplaats ingevuld kunnen worden. In feite zien we dat de gemeentesecretaris zich destijds wel eens durfde beperken tot alleen de meest noodzakelijke gegevens. Zeker wanneer wijzigingen in de bewoning van een pand geregistreerd worden, is die registratie niet altijd volledig.

In de loop van de jaren verandert de bewoning van de meeste huizen: mensen overlijden of verhuizen, de bewoners krijgen kinderen of andere mensen nemen hun intrek in de woning. Wanneer iemand de woning verlaat, en dat aangemeld wordt in het gemeentehuis, dan wordt de naam van die persoon in het bevolkingsregister zodanig doorstreept dat hij toch leesbaar blijft. Nogal eens wordt daarvoor rode inkt gebruikt, zodat duidelijk gemaakt wordt dat die persoon daar niet meer woont, zonder dat de gegevens over hem of haar onleesbaar gemaakt worden. In de daarvoor voorziene kolom wordt aangeduid of die persoon overleden of verhuisd is. Namen van nieuwe bewoners worden in

NUMMER van het huis : *14* NAAM van het huis : *Kamel* BLADZIJDE *132*

VERBLIJF.				UITTREDING.			AANMERKINGEN. (Door de aanhaling van het nummer der kolom, aanduiden op welke der leden des huisgezins de aanmerking is toegepast.)	OPVOLGENDE INWOONERS DER HUIZEN OP DE TOEGESCHRIJVEN BLADZIJDE GEBRACHT.	
WETTELIJKE WOONING overeenkomstig de art. 102 en volgende, van het BURGERLIJKE WETBOEK.	TWEEDE VERBLIJF DER PERSONEN welke beurtelings IN TWEE GEMEENTEN verblijven.	ACHTEREEVOLGENDE WONINGEN IN DE GEMEENTE. NIEUWE BLADZIJDE. VERANDERING.	DAGTEKENING der VERANDERING.	OPVOLGENDE VERBLIJF OF OVERLEDEN. (De oorsak van het overlijden aangegeven door het nummer gebruikt in de ministeriële instructie van 19 september 1890.)	DAGTEKENING der VAN UITTREDING der GEMEENTE.	DAGTEKENING DER UITSCHRAFFING. (Verklaring van in- trede in het op- volgend verblijf, of overlijden.)		VROEGERE BLADZIJDE.	DAGTEKENING DER VERANDERING.
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
<i>Schuelen</i>	<i>Summen</i>						<i>direct o. Brussel.</i>		
<i>id</i>	<i>id</i>								

chronologische volgorde ingeschreven. In sommige woningen, grote boerderijen met meerdere knechten en meiden bijvoorbeeld, of in kastelen, kan het verloop van de bewoners zo groot zijn dat één blad in het bevolkingsregister niet volstaat om alle aanvullingen te noteren. In dat geval wordt achteraan in het register een tot dan toe leeg gebleven blad gebruikt om verdere aanvullingen te noteren. Op het eerste blad dat aan die woning gewijd is, wordt verwezen naar het nieuwe blad en omgekeerd.

Op die manier worden de gegevens in het bevolkingsregister na verloop van tijd, als er veel aanvullingen en doorhalingen aangebracht zijn, minder overzichtelijk. Daarom, en om de bijeengebrachte gegevens te controleren, wordt er na een tiental jaren een nieuw register opgesteld. Daarvoor wordt een volkstelling gehouden, waarbij door het gemeentebestuur aangestelde volkstellers alle woningen bezoeken om de nodige gegevens over de bewoners van elk pand te achterhalen. Op basis van de in de volkstelling verzamelde gegevens wordt dan een nieuw bevolkingsregister opgesteld.

Personeel van het Hamel rond 1896. Staand: Julien Bervoets, Felix Vervoort, Mie Corneille, Ernest Vanvoorden, Pauline Dupont, hovenier Louis De Kock. Zittend: Fons Dewit, Charel Degraeve, Jan Vandebroek, Louise Beliën, Van Zepperen.

De praktijk toont aan dat de volkstellingen werkelijk nodig waren om de bevolkingsregisters in enige mate met de werkelijkheid te laten sporen. Eenmaal een bevolkingsregister opgemaakt, werden wijzigingen immers maar aangebracht als het gemeentebestuur daarvan op de hoogte was. Wanneer een boerenknecht een boerderij verliet en zijn intrek nam bij een andere werkgever in een andere gemeente, zonder dat iemand de moeite nam om dat bij het gemeentehuis te melden, dan kon het gebeuren dat zijn vertrek niet in het register geregistreerd werd. Bij het gebruik van deze bron moeten we er dus rekening mee houden dat zij niet onfeilbaar is.

De bewoners van het Hamel vinden we in de bevolkingsregisters terug vanaf 1856. De zorg om de bewaking van de persoonlijke levenssfeer van betrokkenen, is de oorzaak van het feit dat dit onderzoek betrekking heeft op de vrij korte periode van 1856 tot 1910.

De familie van Willigen in Lummen

In 1856 is Gerardine Henriette van Henis (1791-1878) eigenares van het Hamel. Zij is de echtgenote van Henri François de Zerezo (1792-1861). Zij erfde het domein van het Hamel in 1819 van haar vader Hendrik Joannes van Henis (1749-1819). Haar dochter Adèle de Zerezo (1825-1893) was in 1848 gehuwd met haar neef Eugène van Willigen (1827-1885) van kasteel Gasterbos in

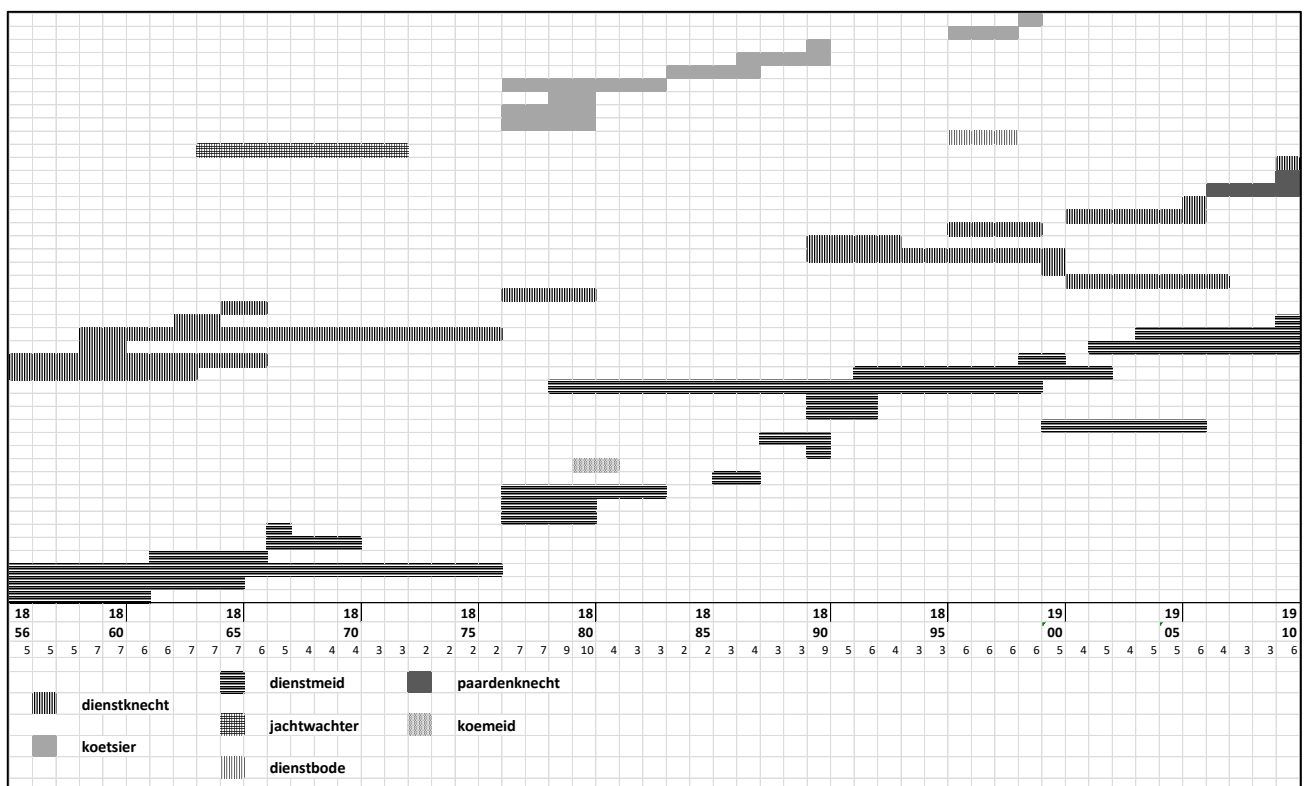
Schulen. Het koppel woonde in Schulen, waar Eugène burgemeester was. Na het overlijden van zijn vader in 1864 nam Eugène ook in het Hamel de touwtjes in handen. In 1865 liet hij langs het oude landhuis een nieuw kasteel in classicistische stijl bouwen. Volgens de diensten van het kadaster werd het nieuwe kasteel vanaf 1867 bewoond.

In 1877 overlijdt Josephine Briers, de moeder van Eugène, en in 1878 overlijdt de moeder van Adèle. Eugène en Adèle staan dan in beide kastelen, in Schulen en in het Hamel, als bewoners geregistreerd. Zij hebben twee zonen: Henri (1852-1904) en Hubert van Willigen (1857-1918). Henri huwt in 1876 met Marie Glavany (1855-1942), Hubert trouwt in 1883 met Henriette Claes (1860-1952).

In 1891 worden Henri en zijn echtgenote officieel in het bevolkingsregister in Lummen ingeschreven. In de jaren 1890 voerden zij een grondige verbouwing door van het kasteel dat zijn vader in 1865 had laten bouwen. Volgens het kadaster waren de werkzaamheden in 1896 voltooid. Hun huwelijk was ondertussen kinderloos gebleven. Wel was het zo dat Henri voogd werd van de in 1883 in Brussel geboren Yvonne Suys, die van 1895 tot 1903 officieel haar domicilie in het Hamel had. Na het overlijden van Henri in 1904 bleef Marie Glavany in het Hamel wonen.

Inwonend personeel

De bevolkingsregisters lichten ons uiteraard enkel in over het personeel dat officieel in het kasteel of in de bijgebouwen ervan woont. Personeelsleden uit het eigen dorp blijven wellicht thuis wonen.

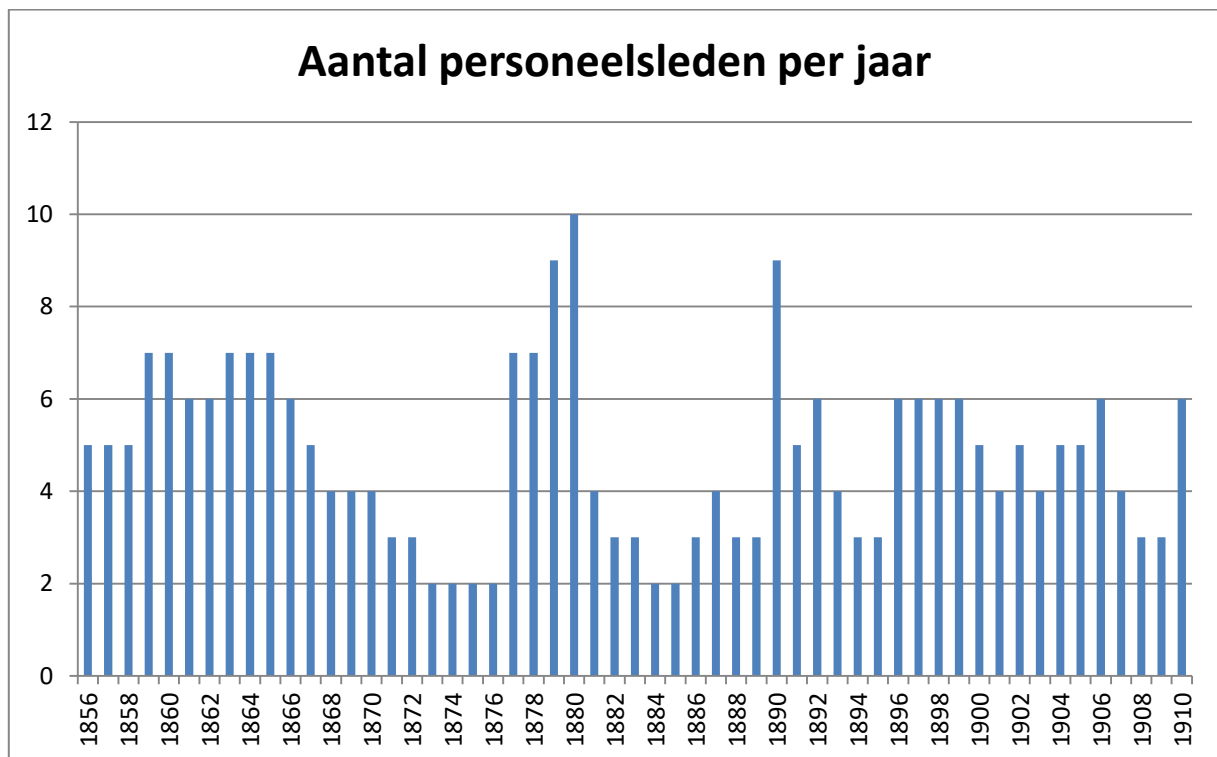
Personeelstijldijn: aanwezigheid per persoon (verticaal) per jaar (horizontaal).

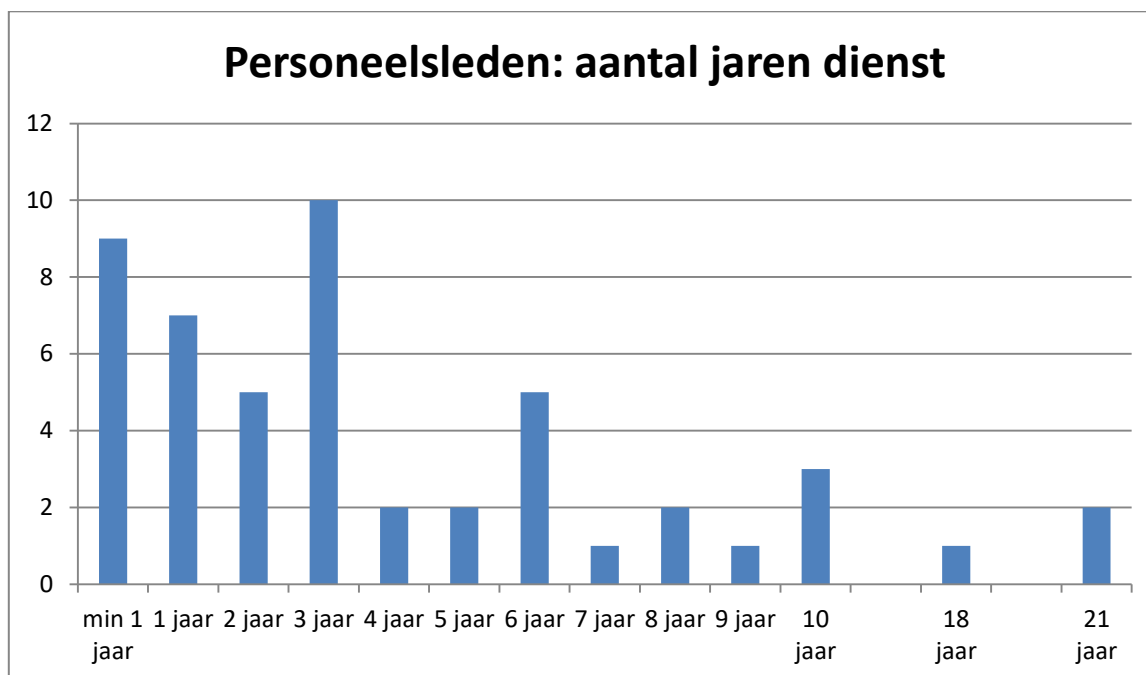
In 1856, als het bevolkingsregister ons voor het eerst inlicht over de bewoners van het Hamel, wordt het landhuis bewoond door Henri François de Zerezo en zijn echtgenote Gerardine Henriette van Henis. Drie meiden en twee knechten

hebben dan ook hun domicilie in het Hamel. Het aantal inwonende knechten en meiden loopt op tot zes en zeven, om na 1867 – het jaar waarin het nieuwe kasteel dat Eugène op het domein van het Hamel heeft laten bouwen, in gebruik genomen wordt – geleidelijk aan terug te lopen tot niet meer dan twee in de jaren 1873-1876. Het gaat om knechten en meiden en in de jaren 1864-1872 ook om een inwonende jachtwachter.

In 1877 stijgt het aantal ingeschreven inwonende personeelsleden plots van twee tot zeven: drie dienstmeiden, een knecht en maar liefst drie medewerkers die volgens de gemeentelijke beambte die het register bijhoudt als koetsier aan de slag zijn. In 1877 wordt in Lummen een nieuw bevolkingsregister aangelegd. Het is niet onmogelijk dat de daling van het aantal ingeschrevenen in de jaren daarvoor niet zozeer een feitelijke evolutie weergeeft, als wel een slordigheid in het bijhouden van het register. Vanaf 1877 zijn er ook meer categorieën personeelsleden in het Hamel aan de slag. Naast knechten en meiden zijn er koetsiers en gedurende enkele jaren ook een stalmeid, een dienstbode en twee paardenknechten. Na 1877 loopt het aantal personeelsleden snel op tot tien in 1880, om het jaar daarna te dalen tot vier en dan verder tot twee in 1884 en 1885.

Na 1885 schommelt het aantal inwonende personeelsleden tussen drie en zes. In 1890 komen we negen verschillende namen tegen, maar het merendeel daarvan begon dat jaar in het Hamel te werken of vertrok dat jaar uit het Hamel. Het aantal personeelsleden dat tegelijk aan het Hamel verbonden was, lag dat jaar niet hoger dan in de jaren daarna. De verbouwingen aan het kasteel vanaf 1890 en de verhuis van Henri van Willigen en zijn echtgenote naar het Hamel in 1891 leiden niet tot een merkelijke stijging van het aantal personeelsleden en ook het overlijden van Henri in 1904 lijkt daar weinig invloed op te hebben.

Er is een opvallend groot verloop van personeelsleden in het Hamel. Het feit dat gehuwden niet in het kasteel mochten blijven wonen, speelt daarbij zeker een rol. In de periode van 1856 tot 1910 worden 50 verschillende personeelsleden in het kasteel ingeschreven. Daarvan blijven er zestien of 32 % minder dan 2 jaar in het kasteel gedomicilieerd. Vijftien anderen blijven 2 of 3 jaren in het Hamel aan de slag. Nog negentien anderen blijven er 4 jaren of langer. Pauline Bervoets en Louisa Beliën houden het het langst vol in het Hamel. Zij werken er als dienstmeid en blijven er volgens het bevolkingsregister respectievelijk van 1856 tot 1876 en van 1879 tot 1899. De bevolkingsregisters laten niet toe uit te zoeken of personeelsleden die het Hamel verlieten omdat zij huwden en een eigen woning gingen betrekken, wel of niet in dienst bleven.

Het personeel ca 1910. Staand: Julien Bervoets, Maria Dewit, Charel Degraeve, Louis De Kock, -, Virginie Severijns, Alfons Orens. Zittend: Van Zepperen, -, -, Alfons Dewit.

De bevolkingsregisters bevatten, als zij goed ingevuld zijn, ook gegevens over de herkomst van de er in vermelde personen. In feite kennen we zo de geboorteplaats van 43 van de 50 personeelsleden. De families de Zerezo en van Willigen rekruteren hun inwonende personeelsleden vooral in Lummen en in Limburg. Tien personeelsleden zijn geboren in Lummen, twintig anderen in andere gemeenten in Limburg. Vier komen er uit het oosten van de provincie Brabant, twee uit Antwerpen, twee uit Henegouwen, en telkens één uit Luik, Oost-Vaanderen en West-Vlaanderen. Twee personen komen uit het buitenland: Sofia Seule, die van 1900 tot 1910 als dienstmeid in het Hamel werkt, is afkomstig van Maastricht en Barbara Schoenmakers, die in 1902 als meid in het Hamel aan de slag gaat, is in het toen nog Pruisische Eupen geboren.

De koets van van Willigen met de koetsier bij het paard. Foto Koen Luts.

Een conclusie?

In het Hamel wonen in de tweede helft van de negentiende eeuw naast de eigenlijke kasteelfamilie nog verschillende andere mensen: de mensen die in dienst zijn bij de kasteelheren. Die groep telt twee keer zoveel mannen als vrouwen. Vooral bij de mannen is het verloop groot. De meeste inwonende medewerkers blijven maar enkele jaren in dienst en zoeken dan andere oorden op. De familie van Willigen zoekt haar personeelsleden bij voorkeur niet te ver. Zij rekruteert haar personeel hoofdzakelijk in Lummen en in Limburg.

Hoewel de bevolkingsregisters een waardevolle bron zijn voor de bewoningsgeschiedenis van een pand, lossen zij in dit geval niet alle verwachtingen in. Niet alle gegevens die in het register kunnen of moeten ingevuld worden, zijn ook effectief ingevuld. Met name gegevens over de leeftijd van bewoners die niet in de gemeente zelf geboren zijn, of gegevens over het vertrek van bewoners, ontbreken wel eens.

Rombout Nijssen

Rijksarchivaris

Boswachter Jan Vandebroek werkte eerst op het spoor. Daarvan behield hij zijn bijnaam 'Jan Toet'. Telkens als de wagons waren aangehangen en de trein kon vertrekken, toeterde hij op de hoorn. Hij werd in het Hamel aangesteld als boswachter en men vertelde dat ooit stropers hem onder handen namen en o.a. de baard insmeerden met stront... Werd gezegd...